ISSN 2148-2527

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
HARPUT UYGULAMA ve ARAŞTIRMA MERKEZİ

HARPUT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Journal of Harput Studies

Mart / March 2017

Cilt/Volume : IV **Sayı/Number : 1**

ELAZIĞ
2017

HARPUT'TA ÇAHPUR ÇEŞMESİ

Çahpur Fountain At Harput

İsmail AYTAÇ*

Geliş Tarihi: 13.02.2017/Kabul Tarihi: 10.04.2017

Öz

Bu çalışmada, Elazığ İli, Merkez İlçesi Harput Mahallesinde bulunan Çahpur Çeşmesi sanat tarihi ve mimarlık tarihi yönünden incelenmiştir. Çalışmaya geniş bir kaynak taraması ile başlanmıştır. Bu kapsamda Harput'un tarihi ve coğrafyası, çeşme mimarisinin gelişimi, Osmanlı çeşme mimarisinin gelişimi, Harput Çahpur Çeşmesi'nin yeri, konumu, tarihçesi, mimari özellikleri, planı, malzemesi, teknik ve süslemeleri, karşılaştırma ve değerlendirme, sonuç ve restorasyona yönelik önerilerle sınırlandırılmıştır.

Su mimarisine ait eserler arasında çeşmelerin sayısı oldukça fazladır. Kültür ve inancımızın temizliğe verdiği önem çeşme mimarinin gelişmesindeki en büyük etmenlerden biridir. Çeşme, geçmişte yaşayan insanların su ihtiyacını giderdiği en önemli mimari öğe olduğu için Türk-İslam kentlerinin de en önemli mimari eserleri arasında yer almaktadır. Bu sebeple Harput'ta da çok sayıda çeşme günümüze ulaşmıştır. Bu örneklerin çoğu Osmanlı dönemine aittir. Elazığ İli kendine özgü çeşme mimarisine sahiptir. Tek mekânlı eyvan biçimli Çahpur Çeşmesi de bunlardan biridir.

Bu makalede Harput Çahpur Çeşmesi, mimari özellikleri karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Elazığ, Harput, Çeşme, Osmanlı Çeşmeleri, Çahpur Çeşmesi*

Abstract

In this study, Çahpur Fountain, located at Harput neighborhood in Elazig Central District has examined by the ways of architetural and historical. First of all, largely source searching has made. In this context, the geography and history of Harput has limited by evolution of fountain architeture, evolution of Ottoman fountain architeture, architetural features, history, plans, materials, technics, ornaments, and location of Harput Çahpur Fountain, also comparsion, evaluation, result and proposals about restoration works.

The number of fountains is too much within the works of water architeture. One of the most important reason about development of fountain architeture is importancy of cleaning in our religional beliefs. Fountains are one of the most

* Doç. Dr., Fırat Üniversitesi Eğitim Fakültesi Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü, Harput İç Kale Kazısı Kazı Başkanı. El-mek: iaytac@firat.edu.tr

important architetural works for Turkish-Islamic cities, because the people that lived in past used it for resolve their water needings. Because of that, so much fountain remains today in Harput. Many of these are belongs Ottoman era. Elazığ province have its own fountain architeture. Single placed and rectangular (eyvan) shaped Çahpur Fountain is one of these fountains.

In this article, architeture features of Çahpur Fountain at Harput has examined compratively.

Keywords: *Elazığ, Harput, Fountain, Ottoman Fountains, Çahpur Fountain*

1.GİRİŞ

Elazığ geçmişten günümüze çeşitli medeniyetlerin üzerinde hüküm sürdüğü bir şehir olmuştur. İlk yerleşim Paleolitik Çağ'a kadar inmektedir. Paleolitik Çağ'dan günümüze aralıksız yerleşim gören Elazığ, yaşayan medeniyetlerin izlerini günümüzde yaşatabilen bir Anadolu kentidir. Elazığ İlinde bulunan eserlerin çoğu Harput'ta bulunmaktadır. Elâzığ'ın ilk yerleşimi olan Harput'un tarihi zengin bir kültürel mirası barındırmaktadır. Son zamanlarda yapılan arkeolojik bulgular Harput tarihini M.Ö 2000'li yıllara kadar götürmektedir. Harput'ta M.Ö 2000'li yıllar da yani Orta Tunç Çağı ile başlayan, Hurriler, Hititler, Urartular, Medler, Persler, Sasaniler, Bizanslılar, Anadolu Selçukluları, Beylikler, Osmanlı olmak üzere kesintisiz bu topraklarda yaşamışlardır.

Her uygarlık kendinden önce var olan uygarlıkların eserlerini korumuş, aslına uygun olarak kullanmış veya farklı bir yapı olarak kullanılmak üzere işlevlendirmiştir. Harput'ta kilise, camii, mescit, türbe, hamam, çeşme gibi çok sayıda eser günümüze ulaşmıştır. Bu eserlerin bir kısmı restorasyon görmüş bir kısmı ise restorasyon yapılmak üzere projeleri hazırlanmaktadır.

2.ÇALIŞMANIN ÖNEMİ

Bu çalışmada, Elazığ-Harput yerleşiminin tarihi dokusu, geçmişten gelen izleri ve mimari analizi yapılarak mevcut durumu ortaya konmuştur. Çahpur Çeşmesi'nin yapıldığı çağdan günümüze ne türlü değişimlere uğradığı, nasıl eklentileri olduğunu bilmek dönem analizi yapmak açısından oldukça önemlidir. Bu bilgi çeşme mimarisinin gelişimini ve farklı uygarlıkların mimariye olan katkılarını ve değişimlerini öğrenmek ve bilim dünyasına sunmak açısından da önemlidir.

3.HARPUT'UN COĞRAFİ KONUMU VE TARİHİ

Harput, Doğu Anadolu Bölgesi'nin Yukarı Fırat Bölümü'nün güneyinde yer alır. "Harput Platosu'' olarak adlandırılan yüksek kütlenin güney kenarına kurulmuştur. Denizden 1280 m. yükseklikte 48° 43' kuzey boylamı ile

39° 15' doğu enleminde yer alır (Şengün 2012: 1). Harput ve çevresinde yapılan kazı ve araştırmalara göre ilk yerleşim Paleolitik Çağ'a kadar inmektedir. Karasu, Arapkir Deresi ile Murat Suyu Vadisi seki ve kayalıklarında yapılan çalışmalarda bulunan ve Paleolitik Dönem insanlarının kullandığı; Elazığ-Pertek arasında Karataş denilen yerde bulunan büyük bir kaya altı sığınağında Erken Tunç, Kalkolitik ve Geç Üst Paleolitik Çağların çakmaktaşı ve obsidiyenden yapılmış yonga aletleri ve el baltaları önemli buluntulardır (Kökten, 1969, s. 1-14; Arslantaş, 2008, s.1-10; Arslantaş 2013: 19). Harput, M.Ö. VIII. yüzyılda, Doğu Anadolu'da kurulan ve merkezi Tuşpa (Van) olan Urartuların hâkimiyeti altında girmiştir. Harput Kalesi de Urartular döneminde inşa edilmiştir (Ardıçoğlu 1964: 7; Yıldırım 2013: 297). M.Ö. 6. Yüzyılın başlarında Medler ve Perslerin baskısıyla, önce Asurlar ve ardından Urartular yıkılmış, Harput bölgesi de Perslerin egemenliğine girmiştir. Sasaniler döneminde ise Sasani kralı II. Sapur kendisi için tehlike oluşturan Ermeni Hanedanlığı'nı ortadan kaldırarak Harput dâhil olmak üzere Fırat bölgesini tümüyle ele geçirmiştir. M.S. 379'da Roma İmparator'u Valens'in Harput bölgesini Romalıların Roma hakimiyet bölgesine dahil ettiğini görmekteyiz (Danık 2001: 5). 7. Yüzyıldaki Arap fethinden sonra Harput, X. yy'a kadar Hamdanilerin (930-980) hâkimiyetinde kalmıştır. Hamdanilerden sonra ise Büveyhoğullarının (930-984) egemenliğine girdiğini görmekteyiz. 954-1085 yılları arasında Harput'ta Mervani hakimiyeti söz konusudur (Yapıcı 2015: 38). Daha sonra Bizans hâkimiyetine geçen Harput, Malazgirt Zaferi ile birlikte Türklerin hâkimiyeti altına girmiştir. Çubukoğulları Beyliği'nin Harput'taki hâkimiyeti 1113 yılında Artuklu hâkimiyetiyle son bulmuştur. 1203/1205 Harput Artukluları, Selçuklu egemenliğini tanımıştır (Yapıcı 2015: 41). Moğolların Anadolu'yu istilasından sonra XIV. yüzyıl ortalarına kadar İlhanlıların hâkimiyeti altında kalan Harput daha sonra Dulkadiroğulları egemenliği altına girmiştir. Akkoyunlu Devleti'nin hükümdarı Uzun Hasan 1465 yılında Harput'ta başlayan hakimiyeti 1507'ye kadar sürer ve Akkoyunlu Devleti Şah İsmail tarafından yok edilince Doğu Anadolu'daki pek çok şehirle birlikte Harput'ta da Safevi dönemi başlar. Yavuz Sultan Selim, 1514 yılında Çaldıran'da Safevi ordusunu yenerek bölgenin büyük bir bölümünü ele geçirir (Ardıçoğlu 1964: 65). 1515 yılında da bölge tamamen Osmanlı denetimine girer (Sunguroğlu 1958: 136; Ardıçoğlu 1964: 75-76; Aksoy 1985: 175; Yapıcı 2015: 43).Harput'ta nüfus bugünkü Agavat Mezrası'na inmeye başlayınca yeni şehir merkezi oluşmaya başlamış ve daha sonra padişah Abdülaziz'in adına izafeten şehrin adı "Ma'muratü'l-Aziz" olarak değiştirilmiştir. Cumhuriyet sonrası ise 10.12.1937 tarihli icra vekilleri heyetinin aldığı kararla "Elazığ" adını almıştır (Aksın 2013: 101). Elazığ,

günümüze kadar büyük bir gelişme göstererek, Doğu Anadolu Bölgesi'nin en gelişmiş kentlerinden biri durumuna gelmiştir.

4. ÇEŞME MİMARİSİNİN GELİŞİMİ VE OSMANLI ÇEŞMELERİ

Su her dönemde insanların ve toplumların hayatlarını devam ettirebilmeleri için vazgeçilmez bir kaynak olmuştur. İlk çağlardan itibaren insanoğlu daima bir su kaynağının yakınında yaşama ihtiyacı duymuştur. Suyun insan hayatındaki bu öneminden dolayı, tarih boyunca bütün medeniyetler su kenarlarında neşv u nema bulmuş ve bu medeniyetleri kuran toplumlar, suyu temin etmek, ona kolay ve kesintisiz olarak ulaşabilmek için çeşitli mimari teknikler geliştirmişlerdir (Denktaş 2002: 873).

Çeşme kelimesinin Farsça "göz" anlamındaki çeşm'den geldiği bilinmektedir (Eyice 1993: 277-287). Su çıkan kaynak, pınar ve gözlere çeşm denilmesi bunların akıtıldığı küçük yapılara çeşme adının verilmesine sebep olmuştur (Eyice 1993: 277-287). Sözlüklerde kısaca, göz gibi olan delik ve bu delikten akan su diye açıklanan çeşme kelimesinin yerine, XIII-XIV. yüzyıllarda Arapça "sıkaye", "ayn" yahut "meska" terimlerinin kullanıldığı da görülmektedir[1] (Önge 1981: 1).

Türk su mimarisinin en yaygın, en tanınmış örneği olan çeşmelere, eski çağ medeniyetlerinde de rastlanmıştır (Denktaş 2002: 873). Roma mimarisinde çeşmeleri, umumi ve lüks evlerin bahçelerinde bulunan çeşmeler (Ünsal 1973: 508) olarak iki grupta incelemek mümkündür. İlk çağda Erken Yunan medeniyetinde pişmiş topraktan yapılmış çeşme örnekleri görülür. Özellikle Roma döneminde varlıklı kişilerin evlerinin bahçesinde çok zengin mozaikli süslemelerin olduğu çeşmeler bulunurdu. Bunların en önemlisi Pompei'de bulunmuştur (Eyice 1993: 277). Bu dönemde yapılan abidevi çeşmelere "nympheum" adı verilmiştir. Romalılar çağında Anadolu'nun bütün kentlerinde bu çeşmelerden çok sayıda yapılmıştır. Bu çeşmelerin en ünlüleri Efes'teki Hadrian Çeşmesi ile Milatos ve Side antik kentindeki çeşmelerdir (Akurgal 1978: 158-220-337; Eyice 1993:277; Sinemoğlu 1985:89).

Bizans Devrinde ise daha küçük ölçeklerde çeşmeler yapılmıştır. Side'de bu döneme ait çeşmeler bulunmaktadır. Afyon Karahisar Kalesi'nde de bu dönem çeşmelerine rastlanmıştır (Öziş 1994:121).

---

[1] Ayrıca bkz. Aktepe 1993: 287-288; Arseven 1950; Aynur ve Karateke 1995; Bayraktar 1980: 531; Çetintaş 1944; Geyik 2007; Krapilehvarin 200; Törükoğlu 1987; Yıldız, 2011; Ünsal 1969; Talaşoğlu 1994; Tanışık 1943; Sezgin 2004.

Yüce dinimiz İslamiyet suya büyük önem vermiştir. Peygamber Efendimizin sadakaların en faziletlisinin hangisi olduğu sorulduğunda "su teminidir" cevabını verdiği bilinmektedir. Hayrat olarak Türklerin yaptığı çeşmeler şehir, kasaba ve yerleşim yerlerinde olduğu gibi ana yolların kenarlarında da inşa edilmiştir. Yerleşme yerleri arasında bulunan çeşmeler "menzil çeşmeleri" olarak isimlendirilir. Ayrıca açık arazilerde rastlanılan çeşmelere "çoban çeşmesi" adı verilir (Aynur-Karateke 1995: 33).

Atalarımız bir cami, medrese, imaret, darüşşifa, kervansaray gibi kültür ve medeniyet yapıları inşa ettirdiklerinde, bu yapıların hem halka kesintisiz olarak hizmet verebilmeleri hem de bakım ve onarımlarının yapılarak gelecek kuşaklara aktarılabilmesi için çok zengin vakıflar kurmuşlardır. Aynı şekilde mahallelerdeki çeşmelerimizin suyunun kesilmeden sürekli akması ve zaman zaman sel vb. felaketlerle tahrip olan su şebekelerinin bakımı ve onarımı için de vakıflar kurulmuş olduğunu günümüze ulaşan vakfiyelerden öğrenmekteyiz (Denktaş(a), 2000:235-236 ve Denktaş(b), 2000:169). Mesela Vezir Sahip Ata ve Sadrettin Konevi tarafından çok sayıda vakıf çeşme yapılmıştır (Eyice 1992:489).

Ana yollar üzerinde yapılan çeşmelere sular büyük oranda künklerle getirilmiştir. Su kaynağından suyu şehir merkezine nakletmek için kullanılan künklere Osmanlı Döneminde pöhrenk adı verilmiştir. Pöhrenklerin ortalama ölçüleri 0.35-0.40 m uzunluğunda, 0.13-0.16 m çapındadır. Ağız kısımları erkekli dişili olarak yapılmıştır. Bağlantı yerleri su kaçaklarını önlemek için löküm adı verilen ve kireç ile zeytinyağının karıştırılmasıyla elde edilen bir harçla sıvanmıştır (Denktaç(c), 2002:874). Türk mimarisinde inşa edilen ilk çeşmelerden biri Mardin Necmeddin İlgazi tarafından 1109'da yapılan külliyenin çeşmesidir. Selçuklular döneminde Konya'da çok sayıda çeşme inşası yapılmıştır. Selçuklu devri çeşmelerinin genellikle medrese, han, cami, tekke yapılarının ön cephelerinde ya da iç avlularına açılan cümle kapılarının yakınlarındaki bir eyvan içerisinde, yapıların önünden geçen yola ya da meydana açılan cephelerde inşa edildiği görülmektedir. Bu çeşmelerden biri 1204 tarihli Kızılören (Emir Kutlu) Kervansarayının ön cephesindeki fevkani köşk mescidin altındaki duvar üzerinde görülmektedir. Dış görünüşü itibari ile hiçbir özelliği olmayan bir çeşmedir (Önge 1981:11). Selçuklu çeşmelerinin en muhteşem örneği, Sivas'ta 1271'de Sultan III. Gıyasettin Keyhüsrev'in veziri Şemseddin Mehmet'in yaptırdığı Gök Medrese'nin cephesinde bulunan abidevi çeşmedir (Turan 1965:45). Selçuklu döneminde bağımsız olarak yapılan çeşme örnekleri, Niğde Alâeddin Cami'nin karşısında Hatıroğlu Çeşmesi (1277), Yusuf bin Yakup Medresesi önündeki çeşme (1278) ve Bolvadin'deki Alaca Çeşme (1278) gibi müstakil çeşmelerdir (Önge 1997: 50-52).

Osmanlı dönemi çeşmeleri oldukça fazladır. Dağıtılan suyun kaynaktan kente ulaştığı son nokta olan çeşmeler, Osmanlı mimarlığının tarihsel süreç içerisinde değişen mimari moda/beğeni ve teknolojik düzeyini yansıtan önemli birer belge niteliğindedir (Pilehvarian 2002:247). Osmanlı çeşmeleri kullanılış amacına uygun olarak çok değişik konumlarda yapılmıştır.

Osmanlı çeşmeleri bulundukları yerlere ve yapılış amaçlarına göre: Duvar çeşmeleri, köşe çeşmeleri, meydan çeşmeleri, sebillerle birlikte tasarlanan çeşmeler, namazgâh çeşmeleri, oda çeşmeleri, sütun çeşmeleri ve Osmanlı köşk/yalı bahçelerinde dekoratif amaçlı, yapılan sel sebiller olmak üzere gruplanabilir (Pilehvarian 2002:247) **(Şekil 1)**.

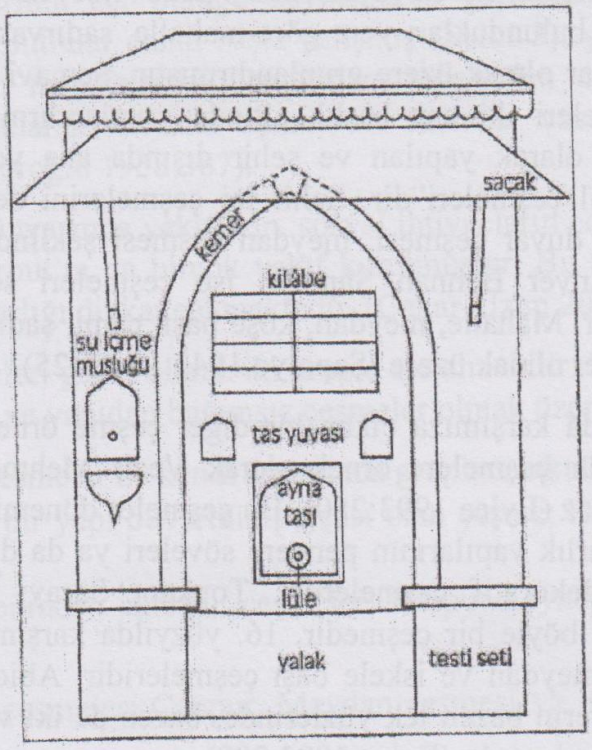

Şekil 1: Avrupa çeşme modelleri (Arseven,1943:389)

4.1 Osmanlı Çeşmelerinin Bölümleri

Osmanlı çeşmelerinin klasik dönemde biçimlenen ana şeması yüzyıllara göre yapım malzemesi, biçim ve üslup açısından değişim göstermektedir **(Şekil 2)**.

Osmanlı Devleti'nin erken dönem çeşmelerinde, suyun depo edildiği ve çeşme mimarisini etkileyen önemli bir bölüm olan hazne, üzerinde daima akan (salma) veya kesilebilen (burma) muslukların yer aldığı, genellikle ait olduğu dönemin mimari modasına uygun süslemelerle bezeli ve çoğunlukla kemerli bir niş içerisinde bulunan, musluk taşı/ayna taşı vardır. Musluk taşı üzerinde çeşmeyi yaptıran hayırseverin ismi, bazen suyun cinsi, çeşmenin yapılış tarihinin belirtildiği kitabe ve musluktan gelen suların toplanıp aktığı çukur tekne/kurna ve teknenin iki tarafındaki bekleme sekileri bulunmaktadır (Pilehvarian 2002:248). Bu bölümler Osmanlı Devleti'nde değişen mimari modalar, şehircilik anlayışı ve beğenilerine göre farklılaşmıştır.

Şekil 2: Çeşmenin kısımlarını gösteren şema (Eyice, 2000:282)

Osmanlı dönemi saray ve konaklardaki iç mekân çeşmelerinden yon-tusal nitelikte değerli örnekler günümüze kadar gelmiştir. Bu tür çeşmeler duvarda çeşme aynası, musluk ve haznelerden oluşur. Musluk çevresi dönemin bezeme anlayışına göre titiz bir işçilikle bezenmiştir. Topkapı Sarayı'nda bu tür çeşmelerin güzel örnekleri bulunmaktadır. Mesela Sultan İbrahim'in sünnet odası, I. Ahmet ve I. Abdülhamid'in yatak odalarında bulunan çeşmeler bu tiptedir. Dış mekân çeşmeleri ise anıtsal yapı olarak tasarlanmışlardır. Bu çeşmeler tek yahut bir başka yapı ile düşünülmüştür. Tek başına olanlar ya duvar yüzüne paralel ya köşede ya da çukurdadır. Serbest tasarlanmış

olanlar, III. Ahmet Çeşmesi'nde görüldüğü gibi bir meydan ortasında yer almaktadır. Bu tür çeşmeler daha çok batılı anlamda kent tasarımının geliştiği 18.yüzyıldan sonra ortaya çıkmıştır. Serbest tasarlanmış çeşmelerden, avlu ya da bahçe içinde kullanıma açılmış olan örnekler de vardır (Onur 1985: 35-71).

Çeşme tipolojisiyle ilgili farklı fikirler bulunmaktadır. Yılmaz Önge çeşmeleri durumlarına ve çalışma şekillerine göre müstakil ve müstakil olmayan çeşmeler olarak ikiye ayırmıştır. Müstakil olmayan çeşmeler için eyvan, niş veya duvar yüzeyinde; müstakil çeşmeler ise mahalle, meydan, namazgâh ve zerzeminlerdir (ayazmalar). Esad Arseven (Arseven, 1943:388-390) çeşmeleri bulundukları yere göre mahalle, şadırvan, cami, oda çeşmeleri ve musluklar olmak üzere gruplandırmıştır. Semavi Eyice (Eyice 1993: 278) ise çeşmeleri iki ana başlık altında gruplandırmıştır. Bunlar "şehir içinde" hayrat olarak yapılan ve şehir dışında ana yolların kenarlarında yapılan "menzil çeşmeleri"dir. Şehir içi çeşmelerini de şadırvan çeşmesi, sütun çeşmesi, duvar çeşmesi, meydan çeşmesi şeklinde ayırmıştır (Eyice 1993: 279). Enver Behnan Şapolyo ise çeşmeleri sekiz başlık altında sınıflandırmıştır. Mahalle, meydan, köşe başı, cami, şadırvan, oda, çukur ve abidevi çeşmeler olmak üzere (Şapolyo 1943:12-13-25).

16. yüzyılda karşımıza çıkan bir diğer çeşme örneği namazgâhlı çeşmelerdir. Bu tür çeşmelere örnek olarak Vezir Mehmet Paşa Çeşmesi'ni (1583) verebiliriz (Eyice 1993:280). Bu çeşmeler dönemin saray, köşk, kasır gibi sivil mimarlık yapılarının pencere söveleri ya da duvar nişleri içlerine yerleştirilmiş dekoratif çeşmelerdir. Topkapı Sarayı Sünnet Köşkü'nde bulunan çeşme böyle bir çeşmedir. 16. yüzyılda karşımıza çıkan diğer bir çeşme tipi de meydan ve iskele başı çeşmeleridir. Abidevi görünüşe sahip olan bu çeşmelerin bazen tek yüzlerinde, bazen de iki veya dört yüzlerinde çeşme olan nişleri vardır (Eyice 1993:280).

1801 tarihli Eyüp'teki Mihrişah Sultan Çeşmesi ve Zeynep Sultan Camii avlusunun köşesindeki 1777 tarihli birinci Abdülhamit Çeşmesi sebile bitişiktir. Eminönü Yeni Camii'ndeki 1738 tarihli Rukiye Kadın Çeşmesi türbeyle birlikte tasarlanmıştır. Koca Mustafa Paşa Caddesi'ndeki 1734 tarihli Hekimoğlu Ali Paşa Camii'nde avlu kapı düzenlenmesine çeşme de katılmıştır. Kadırga limanındaki 1768 tarihli Esma Sultan ve Edirnekapı-Rami arasındaki Topçularda bulunan 1617 tarihli Sadrazam Mehmet Paşa Çeşmelerinde örtü, namazgâh olarak kullanılmıştır. Haydarpaşa-Salacak arasındaki çukur arazideki 1654 tarihli çeşmeyle beylerbeyindeki çeşmenin arkasındaki çimenlik, birer namazgâh alanıdır. Günümüzde mevcut olmayan

yeni bahçedeki Gürcü Mehmet Paşa ve Aktar Halil Ağa Çeşmelerinin üstüne caminin minareleri oturtturulmuştur (Aytöre 1962: 45-69).

5. Harput Çeşmeleri

Tarihi geçmişi, M.Ö. 2000'lere kadar giden ve yaklaşık 1930'lu yıllara kadar aktif bir yerleşim gören Harput özellikle dini mimarisi ile ön plana çıkmış olmasına rağmen su mimarisi bakımından da oldukça zengindir. Harput'ta suyun bol olduğu 9 hamam ve 55 çeşme ile büyük bir tabakhanenin bulunduğu, çeşmelerin 37 âdedinin şehir merkezinde, 18 âdedinin şehir dışı ve yol üzerinde olduğu, ayrıca evlerde 10 kadar kuyu bulunduğu, bu kuyuların sularının acı olduğu kaynaklarda geçmektedir. Harput'taki çeşmeler için, Harputlular canla başla çalışmış **(Şekil 3),** şehre en az 5-10 km ve daha uzun mesafelerdeki sırtlardan, tepelerden uzun yıllar, alın, kazma kürek sallanarak, kuyular açılmış ve kanallar vasıtasıyla şehre su getirilmiştir (Sunguroğlu 1958:367).

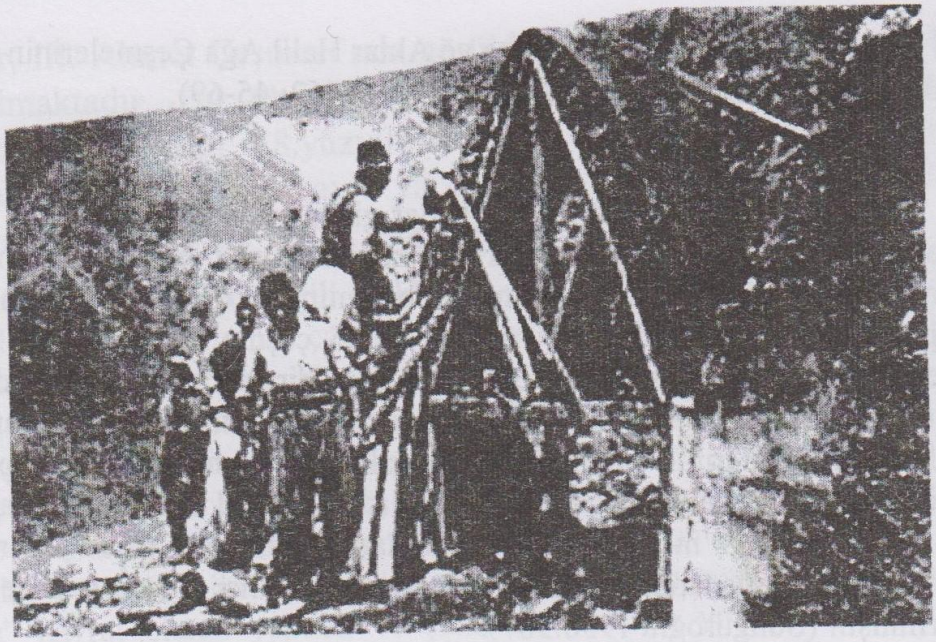
Türk İslam dünyasında vakıfların, sosyal ihtiyaçların çoğunu karşıladığı bilinmektedir. Harput'ta da birçok vakıf kurulmuştur. Bu vakıflar arasında çeşme vâkıfının varlığı dikkat çekmektedir. (Çakar-Uzun 2017: 24-25).

Harput çeşmeleri genel olarak iki grupta ele alınabilir. Bir yapıya bitişik çeşmeler, bağımlı ve yapıdan bağımsız çeşmeler olmak üzere.

1. Bağımlı çeşmeler de kendi aralarında gruplanmaktadır.

- Herhangi bir yapı duvarının parçası olan çeşme; Harput Sara Hatun Çeşme **(Şekil 29),**
- Yapıya sonradan eklenen çeşmeler; Harput Zeynep Çeşmesi **(Şekil 30),**

2) Bağımsız çeşmeler; Çahpur, Meydan çeşmesi vb. (Aktaş 2009:260-261-263).

Şekil 3: Harput'ta 1919 yılında bir çeşme yapımı

6. Çahpur Çeşmesi

"Çahpur" kelimesi Farsça Çah (kuyu) ve Pur (dolu, bol) kelimelerinin terkibi olan *Çah-ı Pur* kelimesinin halk ağzındaki telaffuzu ile *"Çahpur"*a dönüşmüştür. Suyu bol su kuyusu ya da kaynağı diye anlamlandırılabilir.

1.Yeri ve Konumu

Harput'un 1 km kuzeybatısında, çocuk yuvasının ortalama 500 m kuzeyinde yamaçta, yolun altında bulunmaktadır. **(Şekil:4)** Tapunun 2950 parseline kayıtlı Çahpur Çeşmesi; 21.02.2007/986 tarih ve sayısı ile II. Grup yapı olarak Diyarbakır Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu tarafından tescil kararı alınmıştır. Yapının tarihini belirten kitabesi yapıdan sökülerek alınmıştır.

Çahpur Çeşmesi, Harput'un batı yönünden girişte Meteris semtinin batısında kurulmuştur. **(Şekil:5)** Burası 16. yüzyılda kalabalık bir mahalledir. 1518'de 68 hane, 1523'te 112 hane, 1655'da 292 hane olduğu bilinmektedir (Ünal 1989: 203). **(Şekil:6)**

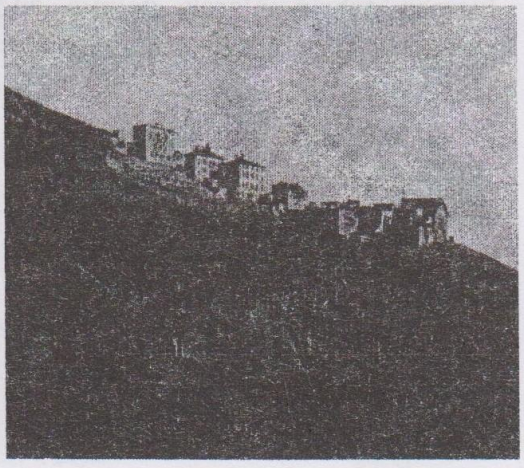

Şekil 4: Google Earth

Çahpur Çeşmesi için kaynaklarda ; "Çahpur Pınarları: Bu pınarlar Şehroz Mahallesi'ni çıktıktan sonra umumi bahçe yollarının alt tarafında ve dere içinde üçlü bir hizada; birisi ise derenin sol tarafında dört çeşme olup hepsi aynı mimari üzerine taş kemerli ve içerileri 3x3 ebadında büyük ve kapılı olarak yapılmıştı. Suları boldu, bunlardan birinci çeşmeden sakalar, tulumlarıyla Şehroz Mahallesi halkının su ihtiyaçlarını temin ederlerdi. Diğerleri ise sırf ailelerin çamaşır yıkamalarına tahsis edilmiş gibiydi. Yazın sıcak gün ve gecelerinde bu çeşmelerin başında küme küme insanlar hiç de eksik olmazdı" (Sunguroğlu 1958:373).

Şekil 5: Çahpur çeşmesi genel görünüş

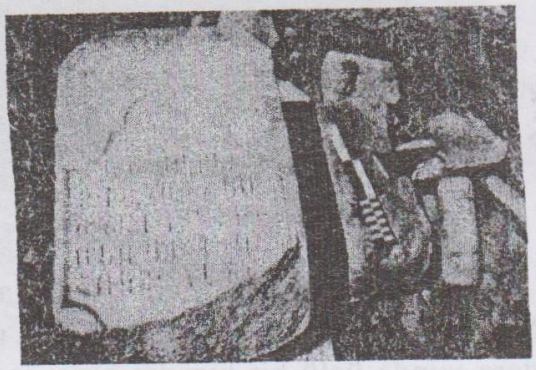
Şekil 6: 1910'lu yıllarda Amerikan Koleji ve Çahpur Çeşmesi

6.2 Tarihçesi

Çeşmede herhangi bir kitabe bulunamadığı için tarihi tam bilinmemektedir. Ancak 20. yüzyıl başına tarihlenebilir. Çeşmenin yapımında kullanılan bir Ermeni mezar taşı üzerinde 1906 tarihi yazmaktadır. **(Şekil:8)** Bu da Ermenilerin terk ettiği yerlerdeki taşların çeşmenin yapımda devşirme malzeme olarak kullanıldığını göstermektedir. 21.02.2007/986 tarih ve sayısı ile Diyarbakır Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu tarafından II. Grup yapı olarak tescil kararı alınmıştır. 1960'lar da onarılmıştır.

Şekil 7:Güney giriş cephesi ve yamaç

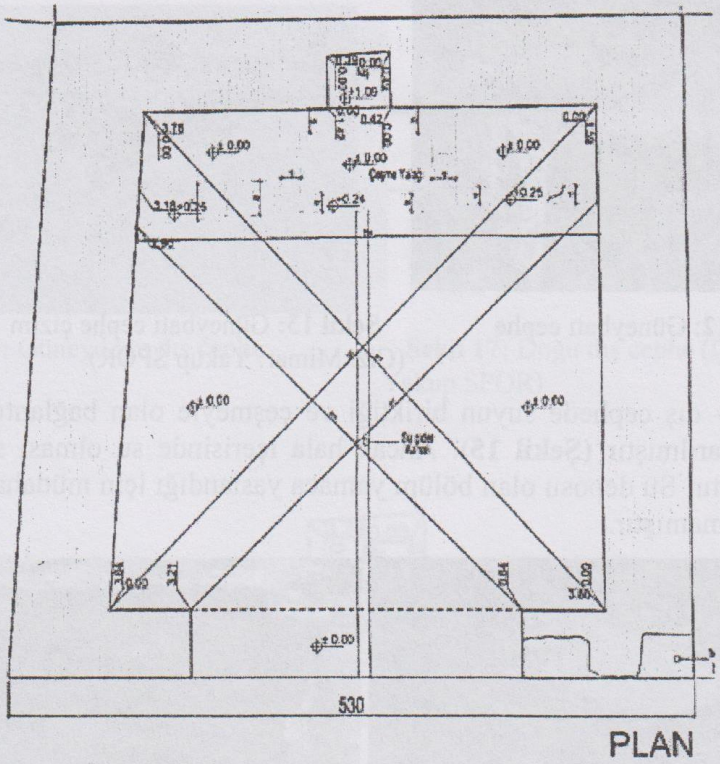

Şekil 8 :1906 tarihli mezar taşı devşirme malzeme.

6.3 Mimari Analizi

6.3.1Plan ve Plan Elemanları

Kareye yakın plan şemasına sahiptir (**Şekil 9**). Duvarlar günümüze kısmen tahrip olarak gelmiş ancak büyük oranda sağlam bir şekilde ayaktadır. Tonoz üst örtüsüyle eyvan tipli bir çeşmedir. Eğimli bir arazide yamaca konumlanan çeşme 5.30 x 4.94 m ölçülerinde kareye yakın bir plan şemasına sahip olup yüksekliği 2.70 m'dir. Çeşmenin duvar kalınlığı ortalama 75 cm'dir.

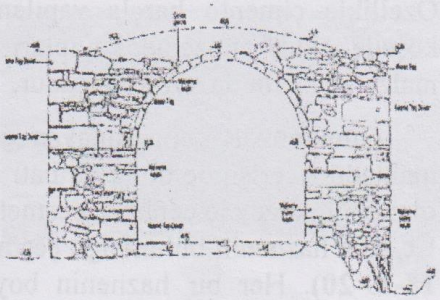

Şekil 9: Çahpur çeşmesi Röleve planı (Çiz: Mimar Yakup SPOR)

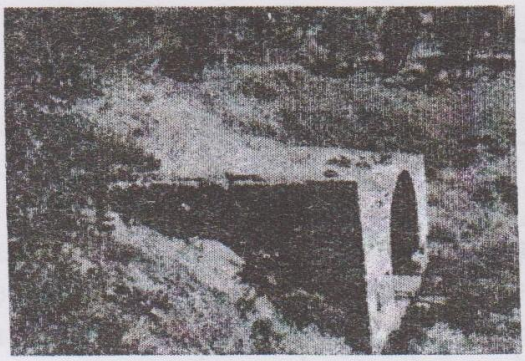
Çeşme girişi güney cephesinde olup yarım yuvarlak kemerlidir **(Şekil 10,11)**. Batı dış cephesi sadedir ve herhangi bir bezeme unsuru bulunmamaktadır **(Şekil 12,13)**. Beden duvarında yer yer taş boşalması mevcuttur. Genel olarak sağlam olan beden duvarı yamaca yaslanmış olmasından ötürü dışarıdan fazla müdahale görmemiştir.

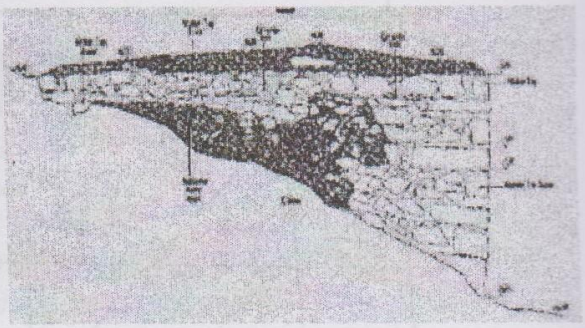
Şekil 10: Güney girişi ön cephesi.

Şekil 11: Güney giriş cephesi

Şekil 12: Güneybatı cephe

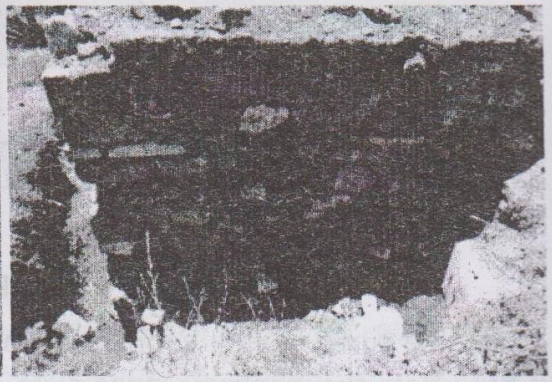

Şekil 13: Güneybatı cephe çizim
(Çiz: Mimar: Yakup SPOR)

Kuzey dış cephede suyun biriktiği ve çeşmeyle olan bağlantı bölümü ortaya çıkarılmıştır **(Şekil 15)**. Ancak hala içerisinde su olması sebebiyle kapatılmıştır. Su deposu olan bölüm yamaca yaslandığı için müdahaleye çok fazla uğramamıştır.

Şekil 14: Kuzeydoğu cephe

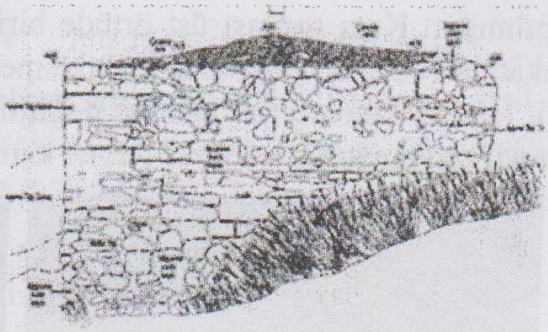
Şekil 15: Kuzey, su biriken bölüm.

Doğu dış cephesi de sade olup herhangi bir bezeme unsuru bulunmamaktadır **(Şekil 16,17)**. En fazla müdahalenin olduğu cephe bu cephedir. Özellikle çimento harçla yapılan müdahaleler oldukça fazladır. Sol alt köşede ciddi malzeme kayıpları mevcuttur. İnsan müdahaleleri kaynaklı malzeme kaybı da söz konusudur.

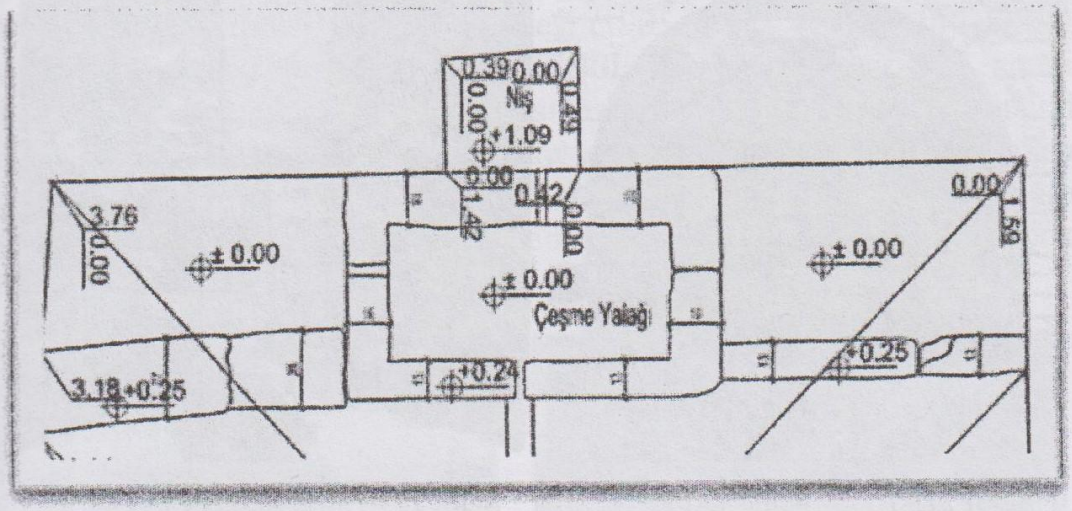
Günümüzde kullanılmayan çeşmenin hala suyu belirli tarihlerde akmaktadır. İçerisinde doğu ve batı iç duvarlarda herhangi bir bezeme unsuru olmadığı, kuzey iç cephede çeşmenin ana unsurlarının olduğu görülmektedir. Üç adet haznenin bulunduğu çeşmede şu anda bir lüle bulunmaktadır **(Şekil 18-19-20)**. Her bir haznenin boyutu ve derinliği birbirinden farklıdır. 1 numaralı haznenin eni 83 cm, boyu 130 cm, derinliği 33 cm; 2 numaralı yalağın kısa eni 78 cm, boyu 83, derinliği 21 cm; 3 numaralı yalağın eni 78, boyu 119 cm, derinliği 26 cm olarak ölçülmüştür.

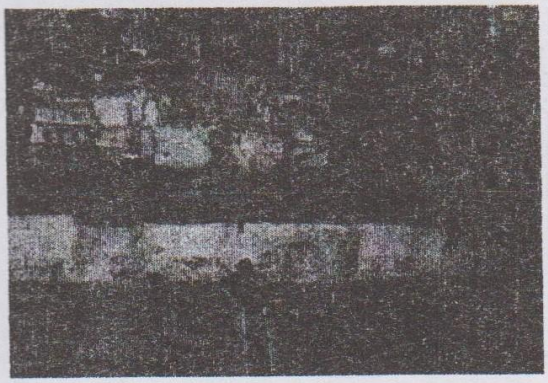
Şekil 16: Güneydoğu dış cephe

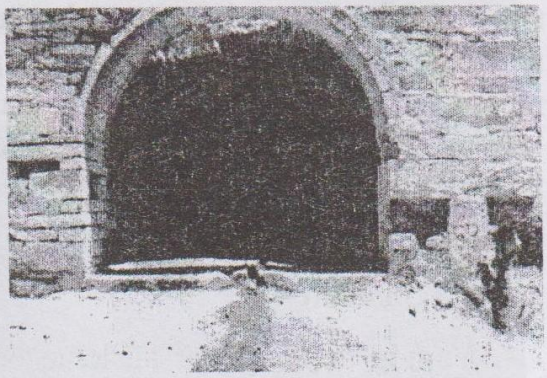
Şekil 17: Doğu dış cephe (Çiz:Mimar Yakup SPOR)

Şekil 18: Haznelerin Çizimi(Çiz: Mimar Yakup SPOR)

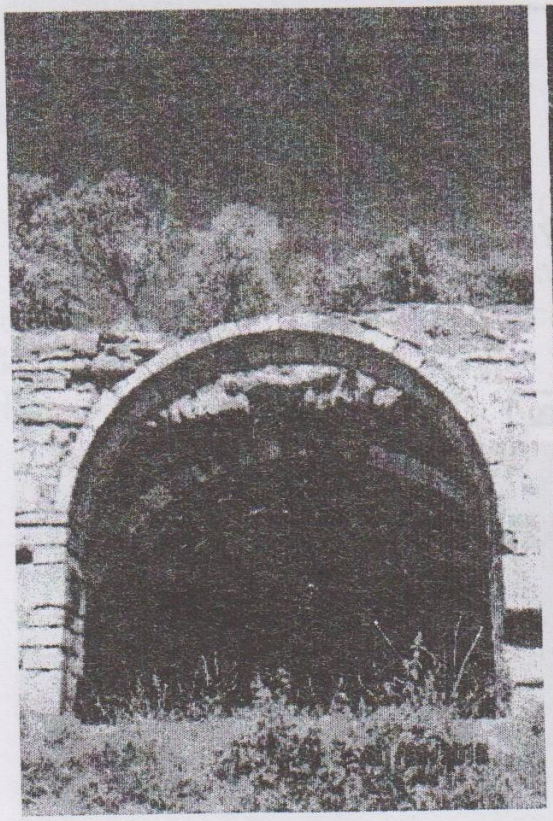
Şekil 19: Su gideri ve hazneler olduğu bölüm

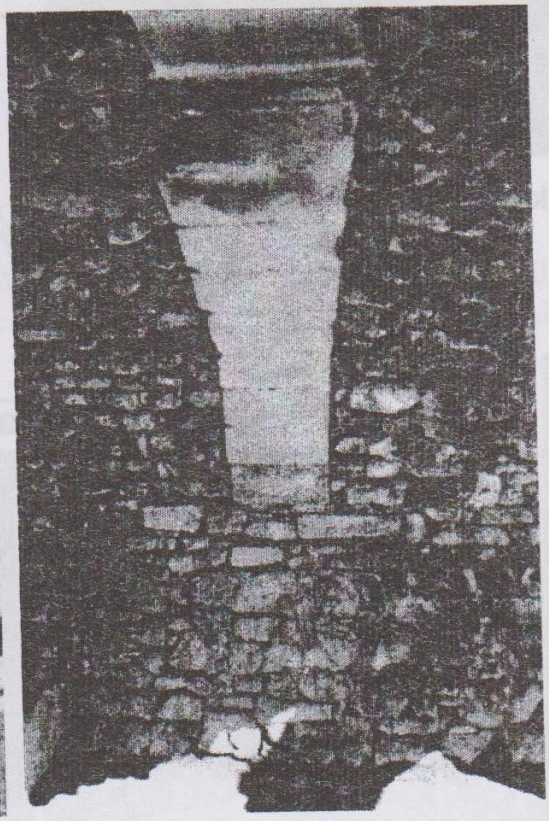
Şekil 20: Çeşme su gideri

Çeşme içerisinde kitabenin yerinden söküldüğü, kitabenin yerine bakıldığında eninin 37 cm, boyunun 71 cm olduğu anlaşılmaktadır. Lülenin üzerinde bir niş bulunmaktadır. Nişin ölçüleri 48 x 56 cm'dir. Çeşme

içerisinde bekleme sekileri bulunmamaktadır. Zemindeki şap sonradan yapılmıştır. Kazı sonrası üst örtüde biriken toprak birikintisi kaldırılınca iç mekânda belirgin olan tonoz örtü kısmen dışardan da algılanmaktadır **(Şekil 14)**. İçte giriş kemeri, ortada ve doğu duvarı ile bitişik olmak üzere üç adet tonozu taşıyan kesme taş hafifletme kemeri mevcuttur **(Şekil 21,22).**

Şekil 21: Tonoz kemerleri

Şekil 22: Tonoz kemeri detay

6.3.2 Malzeme ve Teknik

Beden duvarlarında sıralı moloz taş ve kesme taş kullanılmıştır. Kazı sırasında duvardan düştüğü anlaşılan bir Ermeni mezar taşı da devşirme malzeme olarak çeşmenin yapımında kullanılmıştır. Örtüde bazalt taşı, kemerde kesme taş kullanılmıştır. Harç olarak erken dönemde toprak-kireç karışımı bir harç kullanıldığı gözlenmektedir. Geç dönemlerdeki onarımlarda ise beton harç görülmektedir. Genel olarak yer yer malzeme kaybı ve yüzey kaybı vardır.

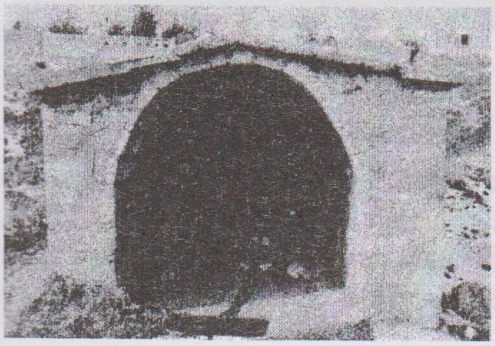
6.4 Süsleme

Yapıda herhangi bir süsleme öğesi bulunmamaktadır. Yapının girişindeki kesme taş tonoz kemerleri yapıya bir hareketlilik kazandırmaktadır. Mimari elemanların oran-orantıları yapıya içten ve dıştan estetik değer kazandırmaktadır.

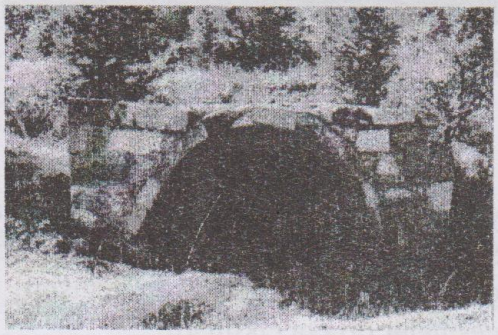
7.Karşılaştırma ve Değerlendirme

Harput çeşmeleri bir yapıyla bağımlı ve bağımsız olarak iki gruba ayrılmaktadır. Yapıya bağlı olanlar bir niş şeklinde yuvarlak veya sivri kemerli girişli olup, yapıdan bağımsız olanlar ise eyvan biçimlidir.

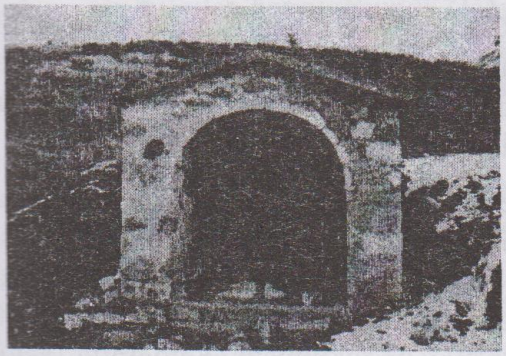
Planı kareye yakın plan şemasına sahip olup eyvan biçiminde tonoz örtülüdür. Şehrin içinde değil dışında yol üzerinde inşa edilmiştir. Bir mekân anlayışı içerisinde olan çeşmeler Elazığ'ın birçok yerinde görülmektedir. Çahpur Çeşmesi Harput Ağyolu Çeşmesi, **(Şekil: 23)** Harput Çapçaklı Çeşme **(Şekil: 24)**, Harput Alaeddin Çeşmesi (1580-81), Harput Deliktaş Çeşmesi, Harput İsmail Çeşmesi **(Şekil 25)**, Harput Meydan Çeşmesi (1878-79), Harput Orta Pınarı Çeşmesi, Harput Selvi Pınarı Çeşmesi, Harput Ulu Cami Çeşmesi, Harput Üç Lüleli Çeşmesi (1905-06-07) **(Şekil: 26)**; Elazığ merkez Han Pınarı Çeşmesi (1893-94) **(Şekil: 27)**, Palu Maço'nun Çeşmesi **(Şekil: 28)**, Palu Muhammed Ağa Çeşmesi (1715), Palu Kozlu Mahmud Ağa Çeşmesi (1797-98); Kovancılar Karasungur Köyü Muhammed Narullah Çeşmesi (1895-96), Kovancılar Mağara Köyü Çeşmesi, Alacakaya Bağın Çeşmesi örneklerine benzemektedir. Benzer örneklerine Anadolu'da birçok kentte rastlamak mümkündür.

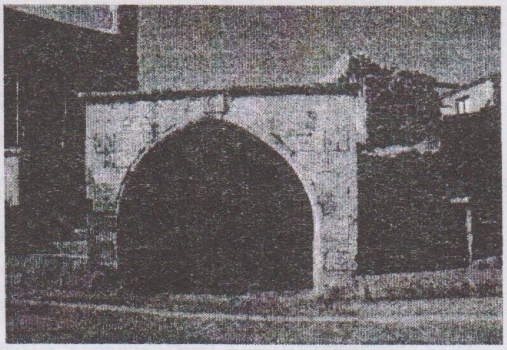
Şekil 23: Harput Ağyolu çeşmesi

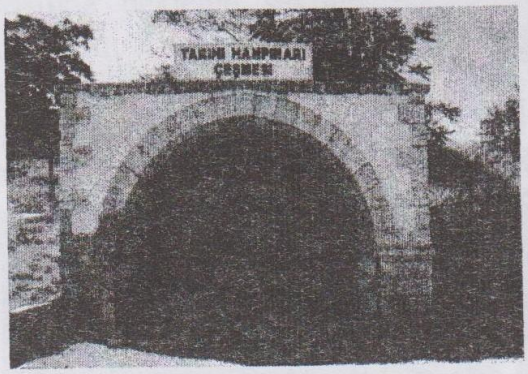
Şekil 24: Harput Çapçaklı çeşmesi

Şekil 25: Harput İsmail çeşmesi

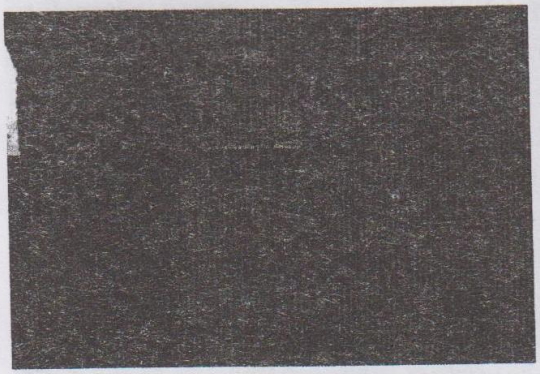
Şekil 26: Harput Üç Lüleli çeşmesi

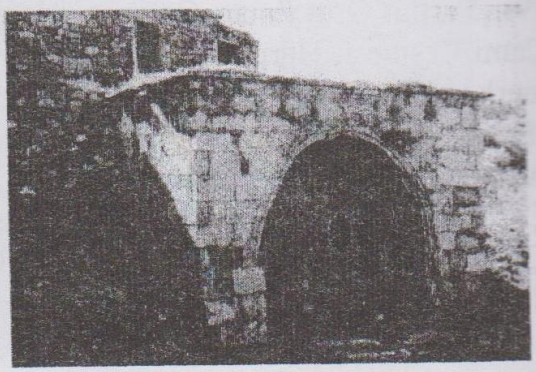
Şekil 27: Merkez, Han Pınarı çeşmesi

Şekil 28: Palu Maço'nun çeşmesi

Şekil 29: Harput, Sara Hatun Çeşmesi

Şekil 30: Harput, Zeynep Çeşmesi

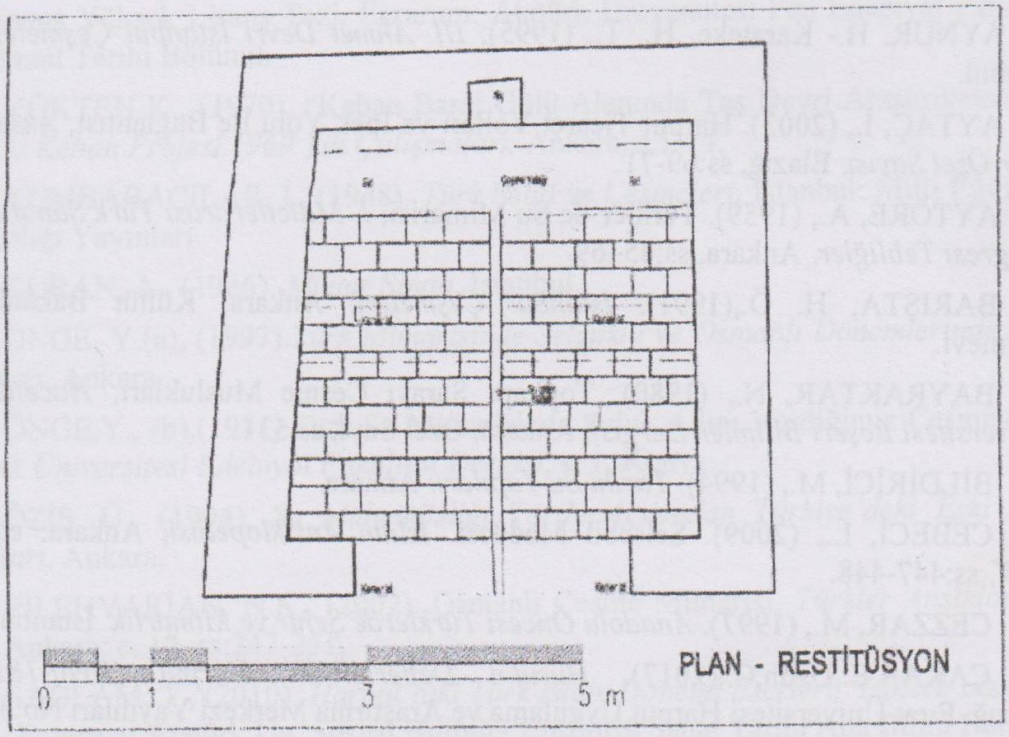
8. SONUÇ VE ÖNERİLER

Su bugünkü toplum hayatımızda ne kadar önemli ise, geçmiş yüzyıllara yaşayan toplumların hayatında da o kadar önemli olmuştur. Çeşme mimarisi, Selçuklu ve Osmanlı döneminde yapıya bitişik olup, ihtiyaca ve yere göre çeşmelerin yapılış şekli de değişmiş ve gelişmiştir. Bu doğrultuda farklı tip çeşmeler ortaya çıkmıştır.

Elazığ çeşmeleri Anadolu'daki çeşmeler gibi yapıya bağımlı veya yapıdan bağımsız olarak yapılmıştır. Klasik çeşme mimarisinin devam ettiği Elazığ-Harput çeşmeleri sivri veya yuvarlak kemerli bir niş içinde bir veya iki lüleli; lülelerin önünde birkaç hazne bölümü ve kimin yaptırdığına dair bilgileri içeren kitabesi olan çeşmelerdir.

Çahpur Çeşmesi eyvan tipli bir çeşme olup bağımsız çeşmeler grubunda değerlendirilmektedir. Elazığ'ın birçok yerinde eyvan biçimli çeşme sayısı oldukça fazladır. Çahpur Çeşmesi, Amerikan kolejinin hemen altındaki yolun vadiye bakan yamacında bulunmaktadır. Amerikan Koleji 1800'lü yıllar ile 1905 arası kullanılmış olup, 1918'de yıkılmıştır. Fotoğrafta (**şekil 6**) kolej ve Çahpur çeşmesi beraber görülmektedir. Bu fotoğraftan yola

çıkıldığında ve mezar taşının tarihi dikkate alındığında, çeşmenin tarihinin 1905 veya 1906 olduğu söylenebilir. Çeşme, 1960'lı yıllarda da tadilat görmüştür. Çahpur Çeşmesi mevcut halinin korunmuş olması ve mimari öğelerinin tam, kullanılan malzemenin fikir verecek boyutta sağlam olması ile Röleve, Restitüsyon ve Restorasyon Projesine kolaylaştırıcı bir unsur sağlamaktadır.**(Şekil: 31)** Yapılacak restorasyonda çeşmenin yapıldığı dönemin özelliklerine uygun olarak onarılması, benzer malzemelerin kullanılması önerilmektedir. Hiçbir şekilde beton sıva vb. aykırı unsurların kullanılmaması gerekmektedir. Tonoz örtünün de kesme taş olarak onarılması aslına uygun onarılmalıdır.

Şekil: 31 Çahpur Çeşmesi restitüsyon planı (Çiz.: Mimar Yakup SPOR)

Bu bilgiler doğrultusunda Çahpur Çeşmesi'nin aslına uygun bir şekilde restore edilerek tekrar fonksiyon kazanan bir eser olarak varlığını devam ettirmesi Harput'un tarihi dokusunun tekrar canlanması için gereklidir.

KAYNAKLAR

AKSIN, A.,(2013). Harput'un Mezra'ya Taşınması Sürecinde İlk Vilayet Konağı, *Geçmişten Geleceğe Harput Sempozyumu,* 23–25 Mayıs. Elazığ.

AKTAŞ, A.F.,(2009). *Elazığ İli Çeşmeleri,* Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Bölümü.

AKTAŞ, A.F.,(2015).Palu Çeşmeleri,*Murat Havzası Dergisi*, Elazığ: s:5, ss:19-25.

AKURGAL, E.,(1978). *Ancident Civilizations And Ruins Of Turkey*, İstanbul.

ALTUN, A.,(1978). *Anadolu'da Artuklu Devri Türk Mimarisinin Gelişmesi.* İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları.

ARDIÇOĞLU, N.,(1964). *Harput Tarihi.* İstanbul.

ARSEVEN, C., E.,(1950). Çeşme Maddesi, *Sanat Ansiklopedisi,* İstanbul, c. 1, ss:388-389.

ARSEVEN, C., E.,,(1952). Sel Sebil Maddesi, *Sanat Ansiklopedisi,* İstanbul, c. 4, ss:1772-1773.

ARSLANTAŞ, Y., (2008), "Paleolitik Çağ'da Elazığ Yöresi", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* Elazığ, s.1-10.

ARSLANTAŞ, Y., (2013), *Tarih Öncesi Dönemde Elazığ,* Elazığ.

AYNUR, H.- Karateke, H., T., (1995). *III. Ahmet Devri İstanbul Çeşmeleri.* İstanbul.

AYTAÇ, İ., (2003). Harput Ticaret Yolları ve İpek Yolu İle Bağlantısı, *Aksata Fuar Özel Sayısı,* Elazığ, ss:69-71.

AYTÖRE, A., (1959). Türkler'de Su Mimarisi, *I. Milletlerarası Türk Sanatları Kongresi Tebliğler,* Ankara, ss:45–69.

BARIŞTA, H. Ö.,(1991). *İstanbul Çeşmeleri.* Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınevi.

BAYRAKTAR, N., (1980). Topkapı Sarayı Çeşme Muslukları, *Hacettepe Üniversitesi Beşeri Bilimler Dergisi,* Ankara, Özel Sayı, ss:531.

BİLDİRİCİ, M., (1994). *Tarihi Su Yapıları.* Ankara.

CEBECİ, L., (2009). Selsebil Maddesi. *İslam Ansiklopedisi,* Ankara: c:36, *TDV,* ss:447-448.

CEZZAR, M., (1997). *Anadolu Öncesi Türklerde Şehir ve Mimarlık.* İstanbul.

ÇAKAR,E.,Uzun,C.,(2017). *Hurufat Defterlerinde Harput (1690-1812),* Elazığ, Fırat Üniversitesi Harput Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları No:3.

ÇETİNTAŞ, S., (1944). Türkler de, Su, Sebil, Çeşme. *Güzel Sanatlar Dergisi,* c :V, İstanbul.

DANIK, E., (2001). *Orta Çağ'da Harput.* Ankara: Türkiye Kültür Bakanlığı Yayınları, 12595 Yayımlar Dairesi Başkanlığı Sanat Eserleri Dizisi /320.

DANIŞMAN, Z.,(1970). *Evliya Çelebi Seyahatnamesi,* c.6, İstanbul.

DENKALBANT, A., (2002). Su Maddesi. *İslam Ansiklopedisi,* c. 26, TDV, Ankara.

DENKTAŞ, M.,(a), (2000). *Kayseri'deki Tarihi Su Yapıları (Çeşmeler-Hamamlar),* Kayseri.

DENKTAŞ,M.,(b), (2000). *Kayseri'de Türk Döneminde İnşa Edilen ve Günümüze Ulaşamayan Yapılar,* Kayseri.

DENKTAŞ,M.,(c), (2002). *Anadolu Türk Mimarisinde Çeşmeler.* Türkler Ansiklopedisi, C. 7, Ankara, ss:872-877

ERTUĞ, N., (a), (2006). *İstanbul Tarihi Çeşmeler Külliyatı. c. 1,* İstanbul.

ERTUĞ,N., (b),(2006). *İstanbul Tarihi Çeşmeler Külliyatı,* c. 2, İstanbul: İSKİ.

ERTUĞ,N., (c),(2006). *İstanbul Tarihi Çeşmeler Külliyatı.* c. 3, İstanbul: İSKİ.

ERTÜRK, M., (1997). Havuz Maddesi. TDV İslam Ansiklopedisi, C.16, ss:546-549.

EYİCE, S., (1993). Çeşme Maddesi, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c.8, ss:277-287.

GEYİK, G., (2007). *İzmir Su Yapıları (Çeşme, Sebil, Şadırvan).* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü.

KÖKTEN K., (1970), "Keban Baraj Gölü Alanında Taş Devri Araştırmaları", *ODTÜ Keban Projesi 1969 Yılı Çalışmaları,* Ankara, s.1-14.

KUMBARACILAR, İ., (1948). *Türk Sebil ve Çeşmeleri*, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

KURAN, A., (1986). *Mimar Sinan.* İstanbul.

ÖNGE, Y.(a), (1997).*Türk Mimarisinde Selçuklu ve Osmanlı Dönemlerinde Su Yapıları.* Ankara.

ÖNGE,Y., (b),(1981).Türk Su Mimarisinde Suluk Adını Verdiğimiz Çeşmeler, *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, s. 1, Konya.

ÖZİŞ, Ü., (1994). *Su Mühendisliği Tarihi Açısından Türkiye'deki Eski Su Yapıları.* Ankara.

PİLEHVARİAN, N.K., (2002). Osmanlı Çeşme Mimarisi. *Türkler Ansiklopedisi*, Ankara: c. 12, ss:247-251,

SAĞLAM, T., (2010). *Harput'taki Türk İslam Dönemi Eserleri,* Yüksek Lisans Tezi. Erzurum: Atatürk Ün. Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı.

SUNGUROĞLU,İ., (1958). *Harput Yollarında.* C.1, İstanbul.

ŞAPOLYO,E.B., (1943). Türk Çeşmeleri, *Önasya,* C.3, S.27, İstanbul.

ŞENGÜN, M. T., (2012). *Harput Platosunda Doğal Ortam İnsan İlişkileri Ve Doğal Çevre Planlaması*, S. 1, Elazığ.

TALAŞOĞLU, A., (1994). *İstanbul Meydan Çeşmeleri.* İstanbul.

TANIŞIK, H., (1943). *İstanbul Çeşmeleri 1.* İstanbul.

ÜNAL, M. A., (1989). *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı (1518-1566).* Ankara: TTK.

ÜNSAL, E., (1969). İstanbul Çeşmeleri, *Hayat Tarihi Mecmuası,* İstanbul: s. 6-7.

YILDIRIM, R., (2013). Harput/Elazığ Yöresinin Tarihi Coğrafyası, *Geçmişten Geleceğe Harput Sempozyumu,* Elazığ: Bildiriler Kitabı.